

Aleksiayevich, Hanna

Metodologické přístupy ke zkoumání bohemismů ve slovanských jazycích

Opera Slavica. 2023, vol. 33, iss. 4, pp. 37-46

ISSN 1211-7676 (print); ISSN 2336-4459 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/OS2023-4-7>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.79400>

License: [CC BY-SA 4.0 International](#)

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20240131

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Metodologické přístupy ke zkoumání bohemismů ve slovanských jazycích

Methodological Approaches to the Research of Bohemianisms in Slavic Languages

Hanna Aleksiyevich
(Minsk, Běloruská republika)

Abstrakt:

Článek je věnován metodologii zjišťování a studia bohemismů ve slovanských jazycích v období 14.–16. století. Pro zkoumání bohemismů lze využít několik kritérií: geografické, chronologické, filologicko-textové, formální, sémantické a kulturně-historické. Každé z uvedených kritérií umožňuje řešit otázku původu a cest pronikání českých slov do jiných slovanských jazyků jen zčásti. Spolehlivější výsledky zkoumání může zajistit komplexní užití daných kritérií. V článku jsou teoretické předpoklady doloženy příklady z polštiny, slovenštiny, horní a dolní lužičtiny, běloruštiny, ukrajinštiny a ruštiny období 14.–16. století.

Klíčová slova:

metodologie; kritéria; čeština; bohemismus; slovanské jazyky

Abstract:

The article is devoted to the methodology of detecting and studying Bohemianisms in Slavic languages in the 14th–16th centuries. Several criteria can be used for the study of Bohemianisms: geographical, chronological, philological-textual, formal, semantic and cultural-historical. Each of these criteria makes it possible to address the question of the origin and routes of penetration of Czech words into other Slavic languages only partially. More reliable results of the research can be ensured by a comprehensive use of the given criteria. The theoretical assumptions are supported by examples from Polish, Slovak, Upper and Lower Lusatian, Belarusian, Ukrainian and Russian of the 14th–16th centuries.

Key words:

methodology; criteria; Czech; Bohemianism; Slavic languages

Sbližování slovanských jazyků po rozpadu praslovanštiny a během jejich následného samostatného vývoje významně přispívaly jejich vzájemné kontakty. Podle A. Zoltána by bylo možné vysvětlit podobnost lexika slovanských jazyků jejich genetickou příbuzností jen zčásti, „vytvoření společné slovní zásoby slovanských jazyků lze do značné míry přičíst aktivní vzájemné kulturní výměně mezi těmito jazyky, která neutichla ani po rozpadu praslovanské jednoty a uskutečňovala se v různých směrech a s různou intenzitou po celou dobu písemně doložených dějin slovanských jazyků“¹. Zkoumání vzájemných vlivů by mohlo prokázat, že přínosným byl nejen kontakt s neslovanskými jazyky, jež měly starší a bohatší písemnou tradici (k nim patří např. řečtina, latina, němčina), ale i s příbuznými slovanskými jazyky, jež na sebe vzájemně působily.

Odhalení mezislovanských výpůjček je nezřídka problematické, což je dáno právě genetickou příbuzností slovanských jazyků, a proto vyžaduje dobře promyšlenou metodologii. Společná slovní zásoba může být výsledkem jazykových procesů různého charakteru. Nejdříve by se mělo zjistit, že dané slovo nepatří k praslovanskému dědictví ani se nezařazuje mezi slova obecně slovanská. Dále je třeba brát v úvahu nářeční štěpení praslovanštiny a diachronii.

Staroběloruská Bible přeložená Františkem Skarynou v 1516–1519 obsahuje západoslovanské jazykové prvky, např. skupinu souhlásek *-dl-* (*отпочивадло, радлица, утирадло*), nepalatalizované *kv-* před *ě* (*квет, кветие*), střídnicí *c* za *psl. *tj* (*моц, моцный, немоц*), mimoto chybí *l epentetické* (*земя*). Vzhledem k tomu, že běloruský humanista při překladu biblického textu použil českou Bibli benátskou z roku 1506, dalo by se to vysvětlit vlivem češtiny. Stojí ale za zmínku, že v době překladatelské činnosti F. Skaryny byla již staroběloruština značně ovlivněna polštinou. Pronikání polonismů do staroběloruského písemnictví začalo na konci 14. stol., největší intenzity pak dosáhlo v 16.–17. stol. Podle historického slovníku běloruského jazyka stbr. *квітнути* (*кветнути*) bylo poprvé doloženo v roce 1494², odvozeniny jsou hojně zastoupeny v jiných památkách – stbr. *кветъ, кветка, кветье* (*кветие, квецье*), *кветокъ, кветочокъ, кветечка, квисти, квітнеючыі, квітнучыі*³. Dřívější datování, stejně jako ukotvení slova a jeho derivátů ve slovní zásobě staroběloruštiny znamená, že F. Skarynovi toto sloveso bylo dobře známo ještě před tím, než se seznámil se staročeským biblickým textem, jedná se tedy spíše o vliv polštiny a o zjevné

- 1 ZOLTAN, A.: *Interslavica. Issledovanija po mežslavjanskim jazykovym i kul'turnym kontaktam*. Moskva: INDRIK, 2014, s. 2. „в значительной же степени формирование общего лексического фонда обязано активному культурному взаимодействию этих языков, не прекратившемуся после распада праславянского единства и прослеживаемому в разных направлениях и с разной интенсивностью во всей письменной истории славянских языков“.
- 2 *Historyčny slovník belaruskaj movy*. Minsk: Navuka i tìchnika, 1982–2017, vyp. 15, s. 24 [dále *HSBM*].
- 3 *HSBM*, vyp. 15, s. 24–25.

polonismy. Podobně by se dalo soudit i o stbr. *земя, моцъ, моцный, немоцъ*. K jinému závěru dojdeme v případě stbr. *отпочивadlo, радлица, утирадло*. Tato slova jsou zastoupena málo nebo jen zcela ojediněle: stbr. *радлица* – pouze jednou právě u F. Skaryny⁴, stbr. *утирадло* – rovněž jen ve Skarynově textu, avšak stbr. *утирало* bylo zaznamenáno také v památce *Лексіконь славеноросскій и именъ тлѣкованіе* P. Bjaryndy⁵, stbr. *отпочивadlo* – jedinkrát u F. Skaryny⁶, stbr. *отпочивало* – dvakrát v *Písni písni* z rukopisu 558 Sinodální sbírky SHM⁷. Je třeba ale zmínit, že tato staroběloruská památka je překladem české předlohy z Bible padeřovské⁸. Uvedená slova najdeme rovněž ve staropolštině: stp. *radlica (redlica)*⁹, *uciradło*¹⁰, *odpoczywadło (otpoczywadło)*¹¹. Ohledně stp. *radlica* lze tvrdit, že je domácí, zatímco stp. *uciradło, odpoczywadło* mohou být české výpůjčky, neboť jsou ve staropolském písemnictví zastoupeny jen zřídka a objevují se výhradně v Bibli královny Žofie nebo mammotrektech hemžících se bohemismy. Dojdeme tak k závěru, že stbr. *отпочивadlo, радлица, утирадло* byly zřejmě přejaty z češtiny: srov. stč. *radlicě*¹², *utěradlo*¹³, *otročivadlo*¹⁴.

Na druhé straně ovšem může být tentýž jev způsoben fonetickým vlivem jiného slovanského jazyka, tedy nikoli jen češtiny. Např. stp. *hlawa, straż, zahrada, zlato* se považují za fonetické bohemismy¹⁵, zatímco jim odpovídající stbr. *глава, стражъ, заграда, злато* v biblických textech F. Skaryny¹⁶ jimi nejsou. Metateze likvid ve skupinách **tort, *tolt* měla stejný výsledek pro češtinu, slovenštinu i pro jihoslovanské

4 HSBM, vyp. 29, s. 437.

5 HSBM, vyp. 35, s. 265.

6 HSBM, vyp. 23, s. 208.

7 ALEKSEJEV, A. A.: *Pesn' pesnej v drevnej slavjano-russkoj pis'mennosti*. SPb.: D. Bulanin, 2002, s. 168, 169.

8 VERKHOLANTSEV, J.: *Ruthenica Bohemica: Ruthenian Translations from Czech in the Grand Duchy of Lithuanian and Poland*. Wien; Berlin: Lit. Verlag, 2008, s. 39–51.

9 *Słownik staropolski*. Wrocław: Ossolineum; Warszawa: Wydaw. PAN, 1953–2002, t. 7, s. 425 [dále *Słstp*].

10 *Słstp*, t. 9, s. 288.

11 *Słstp*, t. 5, s. 481.

12 Elektronický slovník staré češtiny. *Vokabulář webový*: Verze 0.4.2. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český. [online]. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>. [cit. 20.02.2023].

13 BĚLIČ, J., KAMIŠ, A., KUČERA, K.: *Malý staročeský slovník*. Praha: Státní ped. nakl., 1979, s. 549.

14 *Staročeský slovník*. Praha: Academia, 1968–2008, seš. 14, s. 926–927.

15 BASAJ, M., SIATKOWSKI, J.: *Bohemizmy w języku polskim: słownik*. Warszawa: Wydaw. Polonistyki Uniw. Warszawskiego, 2006, s. 71, 341, 466, 481.

16 ANIČENKA, U. V.: *Slovník movy Skaryny*. Minsk: Vyšějšaja škola, Navuka i tèchnika, 1977–1994, t. 1, s. 118, 194, 227; t. 2, s. 262.

jazyky – reflexi *-ra-*, *-la-*¹⁷. Jejich přítomnost v polštině se vysvětluje českým fonetickým vlivem, ve staroběloruských památkách, zvláště náboženských, pak vlivem církevněslovanským. Ve Skarynově překladu jsou tedy tato slova fonetické církevní slavismy. Je třeba ale uznat, že se několik lexikálních bohemismů s reflexi *-ra-*, *-la-* zachovalo i ve staroběloruštině: stbr. *благати*, *брама* (*брана*), *владати*, *владза*, *владарь* (*владарь*), *власный* (*властный*, *уласный*, *уластный*), *звляца* (*звласча*, *звляшча*), *праца*, *прывлацциту* (*привластити*, *привласчиту*)¹⁸. Patrně tam pronikly díky polskému zprostředkování. Ve Skarynových textech se objevují bohemismy *власныи* (*властныи*), *праца*, *працовати* (*працевати*)¹⁹.

Uvedené příklady dobře ukazují, že zkoumání mezislovanských výpůjček je náročné a vyžaduje komplexní přístup. V této stati se zaměříme na metodologii zkoumání bohemismů. Do 20. stol. lze vyčlenit tři velká období pronikání slov českého původu do jiných slovanských jazyků. První z nich je spojeno s velkomoravskou staroslověninou a přejímáním moravismů, resp. bohemismů do pozdějších církevněslovanských památek a jejich šířením do východoslovanských a jihoslovanských jazyků. Druhé období souvisí s „expansí češtiny“ (B. Havránek²⁰) ve 14.–16. stol., tj. užíváním spisovné češtiny v korespondenci, ve správní a soudní praxi v Horním Slezsku, Polsku, Maďarsku, na Slovensku; dokládají to i jednotlivá fakta užití češtiny při navazování diplomatických kontaktů s Velkoknížectvím litevským. Bohemismy si totiž půjčovaly převážně západoslovanské (polština, slovenština, horní a dolní lužičtina, polabština) a nezdídká polským prostřednictvím i východoslovanské jazyky (běloruština, ukrajinština, ruština). Třetí období začalo v 30.–40. letech 19. stol. za národního obrození; vliv češtiny zasáhl většinou jihoslovanské jazyky (slovinština, chorvatština, srbština, později bulharština), ale též slovenštinu, lužičtinu a ukrajinštinu. V každém období se pronikání bohemismů uskutečňovalo za odlišných kulturně-historických podmínek, různými cestami a s různou intenzitou, proto jejich zkoumání vyžaduje detailně rozpracovanou metodiku. Dále zkusíme uvést kritéria vhodná pro historicko-etymologickou analýzu bohemismů ve 14.–16. stol.

17 BERNŠTEJN, S. B.: *Sravnitel'naja grammatika slavjanskich jazykov*. Moskva: Izd-vo Mosk. un-ta, Nauka, 2005, s. 216–220.

18 ALEKSJAJEVIČ, H. V.: *Bahemizmy, zapazyčanyja praz pol'skaje pasrědnictva, u starabelaruskaj move: fanetyčny aspekt*. Belaruskaja linhvistyka, 2018, vyp. 80, s. 111–123.

19 ĀČĚNKA, U. V.: *Sloŭnik movy Skaryny*. Minsk: Vyšějšaja škola, Navuka i těchnika, 1977–1994, t. 1, s. 55; t. 2, s. 98.

20 HAVRÁNEK, B.: Expanse spisovné češtiny od 14. do 16. století. In: *Co daly naše země Evropě a lidstvu*. 3. vyd. Praha: Evropský literární klub, 1998. Část 1: Od slovanských věrohvěstů k národnímu obrození, s. 103–116.

1. *Geografické kritérium.* Český jazykový vliv v určeném období expandoval do západoslovanského areálu, což se projevilo buď v užívání spisovné češtiny v administrativě, soudnictví a korespondenci Horního Slezska, Polska, Slovenska, dokonce i Maďarska (vzhledem k podřízeným moravskoslezským a slovenským zemím), nebo v šíření uměleckých a biblických památek českého písemnictví v originálu či překladu. Západoslovanským prostřednictvím (hlavně polským) zasáhla čeština i východoslovanské jazyky nejvíce běloruštinu a ukrajinštinu, v menší míře ruštinu. Jen epizodicky pronikala čeština do jihoslovanského jazykového prostředí, některé její stopy najdeme v církevněslovanském jazyku charvátskohlaholského písemnictví. Pokud jde o bohemismy ve východoslovanských jazycích, odvážnou myšlenku vyslovil A. Šenker: „[...] převzetí polského slova jedním z východoslovanských jazyků může svědčit o tom, že toto slovo není původně polské, ale je půjčeno z cizojazyčného zdroje (v případě slov slovanského původu – nejspíš z češtiny)²¹. Dále ale badatel zdůrazňuje, že „*může* svědčit, neboť samotný fakt přítomnosti polonismu ve východoslovanských jazycích není ovšem nutným důkazem jeho cizojazyčného původu v polštině. Tento princip může být pouze dodatečným důvodem“²². Dojdeme k závěru, že pokud slovo najdeme v češtině, polštině, slovenštině, lužičtině, snad i v polabštině a zároveň proniklo do východoslovanských jazyků, avšak chybí v jihoslovanských, mohli bychom se domnívat, že jde o bohemismus. Geografické kritérium se může uplatnit i jinak. Čeština byla nejen původním zdrojem nových slov, ale také plnila úlohu zprostředkovatele z jiných západoevropských jazyků, hlavně latiny, němčiny, románských jazyků a z maďarštiny. Během 14.–16. stol. do české slovní zásoby pronikaly germanismy ze tří skupin německých nářečí: slezských (*schlesisch*), hornoněmeckých, většinou bavorských (*bairisch*) a hornosaských (*obersächsisch*)²³. V případě, že je slovo bavorského původu, o čemž může svědčit např. počáteční *p-* (bav. *Puntschuoch* > č. *punčocha* > hluž. *punčoch(i)*, pol. *pończocha* (> stbr., stokr., strus. *панчоха, панчохи*)), lze tvrdit, že jde o bohemismus, protože se do ostatních

21 ŠENKER, A.: Glavnyje puti leksičeskich zaimstvovanij v slavjanskich jazykach (na materialach češského, pol'ského i vostočnoslavjanskich jazykov). In: *American Contributions to the Ninth International Congress of Slavists*. Kiev, Sept. 1983. Columbus, Ohio, 1983, vol. 1, p. 260: „...займствование польского слова одним из восточнославянских языков может свидетельствовать о том, что данное слово не является исконно польским, а займствовано из иноязычного источника (в случае слов славянского происхождения – скорее всего из чешского языка)“.

22 ŠENKER, A.: Glavnyje puti leksičeskich zaimstvovanij v slavjanskich jazykach (na materialach češského, pol'ského i vostočnoslavjanskich jazykov). In: *American Contributions to the Ninth International Congress of Slavists*. Kiev, Sept. 1983. Columbus, Ohio, 1983, vol. 1, p. 260–261. „может свидетельствовать, так как сам факт наличия полонизма в восточнославянских языках не является, конечно, обязательным признаком его иноязычного происхождения в польском языке. Этот принцип может служить лишь как вспомогательный довод“.

23 CZARNECKI, T.: *Pośrednictwo czeskie w staropolskich pożyczkach z niemieckiego*. Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej. Warszawa, 1970, t. 9, s. 38.

slovanských jazyků (kromě slovenštiny) mohlo dostat pouze českým prostřednictvím. To se vysvětluje tím, že oblasti výskytu bavorštiny hraničí jen s českými a slovenskými zeměmi.

2. *Chronologické kritérium.* Se zřetelem ke zkoumanému období obsahují náležitý jazykový materiál historické slovníky, ve kterých jsou zachyceny varianty a gramatické tvary slova, jeho sémantika, slovotvorná čeleď a datování podle písemných památek. Určit přesné datum přejetí slova do jiného jazyka je problematické, absolutní chronologie by byla sotva možná. Písemnictví se rozvíjelo odlišně; u jedněch slovanských národů vzniklo dříve, u jiných později, množství a míra zachování písemných památek se též liší. Podle historických slovníků lze určit pouze datum písemného záznamu výpůjčky, což nemusí odpovídat skutečné chronologii jejího přejetí, neboť slovo mohlo proniknout do řeči i dříve. Současně s tím pomáhá doložené datování odůvodnit některé předpoklady. Např. bohemismy byly nejčastěji přijímány do východoslovanských jazyků polským prostřednictvím, což mnohdy potvrzuje datování: stč. *kapla, kaplicě* – 14. stol.²⁴, stp. *kapla* – konec 14. stol., stp. *kaplica* – 1402²⁵, stukr. *каплица* – 1478²⁶, stbr. *каплица, коплица* – konec 15. stol.²⁷, strus. *каплица* – 1638²⁸. To je pouze jeden příklad, ale rozsáhlé zkoumání bohemismů prokázalo, že se nejdříve datují v češtině, a to už v 13.–14. stol., později v polštině – v 15. stol., pak v běloruských a ukrajinských písemných pramenech – v 15.–16. stol. a nakonec v ruských – v 16.–17. stol.²⁹

3. *Filologicko-textové kritérium.* Toto kritérium formuloval J. Reczek³⁰, když zkoumal bohemismy v polštině. Přiznal se, že „slova, která jsou vyčleňována pomocí tohoto kritéria, nemají občas žádné české příznačné rysy, jediné situace textová mi dovoluje je zařadit mezi bohemismy (týká se to překladu bible nebo její části jako žaltáře, mammotrekty, glosy v kázáních nebo botanické názvosloví)³¹. Jak bylo ukázáno výše, ne každé slovo v Skarynově Bibli, jež připomíná české, je právě bohemismus, ale

24 GEBAUER, J. *Slovník staročeský*. Praha: Academia, 1970, d. 2, s. 19.

25 *Słstp*, t. 3, s. 236.

26 *Slovník staroukrajinskýhoji movy XIV–XV st.* Kyjiv: Nauk. dumka, 1977–1978, t. 1, s. 470.

27 *HSBM*, vyp. 14, s. 270.

28 *Slovar' russkogo jazyka XI–XVII vv.* Moskva: Nauka, 1975–, vyp. 7, s. 65 [dále SRJ 11–17]

29 ALEKSJAJEVIČ, H. V.: *Češskaja moŭnaja tradycyja ŭ Belarusi na inšaslavjanskim fone: starabelaruskі peryjad*: dys. ... kand. filal. navuk. Minsk, 2020.

30 RECZEK, J.: *Bohemizmy leksykalne w języku polskim do końca XV wieku*. Wrocław: Zakł. Narodowy im. Ossolińskich; Wydaw. PAN, 1968, s. 16–17.

31 RECZEK, J.: *Bohemizmy leksykalne w języku polskim do końca XV wieku*. Wrocław: Zakł. Narodowy im. Ossolińskich; Wydaw. PAN, 1968, s. 17. „Wydzielone przy pomocy tego kryterium wyrazy nie posiadają czasem żadnych cech specyficznie czeskich i tylko sytuacja tekstowa pozwala mi je jako bohemizmy traktować (dotyczy to przekładu biblii lub jej części, jak psalterze, mamotrekty, glosy w kazaniach oraz nomenklatura botaniczna)“.

takovým slovům by měla být věnována větší pozornost. V současné době lze definovat seznam písemných památek, které byly přeloženy z českých protografů, anebo byly české texty nějak použity během jejich překládání. Týká se to např. staropolské *Bible královny Žofie, Floriánského žaltáře, Pulavského žaltáře, Pozdravení andělského*, patří sem i *Regula třetího zákona sv. Františka, Vidění sv. Brigity, mamotreky* aj., staroběloruská *Skarynova Bible, Pověst o Sibyle-prorokyni, Píseň písní* z rukopisu 558 Sinodální sbírky SHM, *Kniha o Taudalu-rytíři, Kniha Tóbijáše*, staroukrajinské opisy *Lucidáře*, dolnolužický překlad *Nového Zákona*, pořízený M. Jakubicou v 1548, stejně jako pozdější hornolužický *Nový Zákon*, přeložený M. Frencelem v roce 1706.

4. *Formální kritérium.* Většina bohemismů přejatých do slovanských jazyků patří k lexikálním, menší skupinu tvoří bohemismy fonetické a morfologické. Nejpodrobněji jsou druhy bohemismů prozkoumány v polštině (A. Brückner, T. Lehr-Splawiński, A. Siczkowski, J. Reczek, J. Siatkowski³² aj.). Ve východoslovanských jazycích lze spíš mluvit o lexikálních bohemismech zachovávajících fonetické rysy češtiny. Uplatnění formálního kritéria při etymologizaci jinოსlovanských výpůjček nemusí ve všech případech přinášet dostatečně prokazatelné výsledky, a to kvůli „malé výraznosti příznaků přejetí z jednoho jazyka do blízce příbuzného“³³. Pro každý slovanský jazyk může být navíc stejný jazykový jev vyložen jinak. Dříve se již uvádělo, že polská slova s reflexy *-ra-*, *-la-* ve skupinách **tort*, **tolt* svědčí o tom, že byla přejata z češtiny, podobná slova ve východoslovanských jazycích jsou nejčastěji považována za církevní slavismy. Předpokládá se, že v lužických jazycích jde také o český vliv fonetický, pro slovenštinu jsou ale reflexy *-ra-*, *-la-* domácí.

5. *Sémantické kritérium.* Přejímání slov často doprovázejí sémantické změny. Stbr., stukur., strus. *зєрѣв* bylo vypůjčeno ze stp. *herb*. V polštině se slovo považuje za bohemismus, pochází ze stč. *herb*, *erb*, jež je přejato ze střhn. *erbe*. V němčině slovo znamenalo ‘potomek, dědic; nemovitost, dědictví’³⁴. Stč. *herb*, *erb* mělo již více významů: ‘dědic, osoba mající nárok na dědictví’, ‘potomek, následník; prvorozený syn oprávněný užívat erb’, ‘předek, dříve narozený příslušník téhož rodu’, ‘zděděný majetek, dědictví’, ‘erb, dědičný znak, znamení hodnosti, cti n. práva osoby, rodu, města

32 BRÜCKNER, A., LEHR-SPLAWIŃSKI, T.: *Zarys dziejów literatur i języków literackich słowiańskich*. Lwów: K. S. Jakubowski, 1929, VIII, s. 191–192; SIECZKOWSKI, A.: Próba klasyfikacji bohemizmów spotykanych w języku polskim. *Slavia Occidentalis*, 1960, t. 20, № 2, s. 139–147; SIATKOWSKI, J.: *Bohemizmy fonetyczne w języku polskim, cz. I–II*. [online]. Dostupné z: <http://dorroj-hjp.home.amu.edu.pl/teksty/Siat2.pdf>. [cit. 20.02.2023].; SIATKOWSKI, J.: *Czesko-polskie kontakty językowe*. Warszawa: Energeia, 1996, s. 121–128, 159–172, 228–237.

33 BULACHOVSKIJ, L. A.: *K istorii vzaimootnošenij slavjanskich literaturnych jazykov*. Izv. Akad. nauk SSSR, 1951, t. 10, вып. 1, s. 37. „малой выразительности признаков заимствования из одного языка в близко родственный же язык“

34 NEWERKLA, S. M.: *Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2011, s. 163–164.

ap.³⁵. V polštině se tento bohemismus ukotvil s významem ‘odznak, znak šlechtictví, odlišující jeden rod od druhého, též rod šlechtický’³⁶. Později toto slovo proniklo do východoslovanských jazyků: stbr. *зѣрѣѡ, зѣрѣѡ* ‘erb, symbolický znak’, ‘rod, který užívá jeden erb’³⁷, stukr. *зѣрѣѡ, зѣрѣѡѡ* ‘erb’, ‘kříž (prvek erbu); znak’³⁸, strus. *зѣрѣѡ* ‘erb’³⁹. Na těchto příkladech je vidět sémantický posun: postupně zaniká původní význam ‘dědic, dědictví’ a rodí se nový – ‘znak, znamení šlechtictví’. Změny v sémantice zároveň svědčí o českém původu slova v polštině a východoslovanských jazycích. Stslk. *erb, herb* ‘dědic, potomek’, ‘dědictví’, ‘šlechtický nebo jiný znak, erb’⁴⁰ je též bohemismus. Podrobné zkoumání výpůjčky po významové stránce tedy může být užitečné. Stojí za zmínku i sémantické bohemismy, které tvoří samostatnou skupinu a vyžadují zvláštní pozornost.

6. *Kulturně-historické kritérium*. Podle J.Reczka je toto kritérium „nejméně spolehlivé“⁴¹. Za určitých dějinných podmínek může být přejata celá skupina slov, avšak při etymologizaci mají takové doklady spíše doplňkový význam. Středověká čeština byla zdrojem náboženské terminologie pro sousední slovanské národy, neboť do západního slovanského světa se křesťanství šířilo většinou z českých zemí. Období husitských válek bylo doprovázeno pronikáním české vojenské terminologie, která vznikla díky zdokonalení bojové taktiky a zbraní. České právní a administrativní názvosloví našlo své uplatnění v slovanských jazycích také. Toto kritérium však nelze přeceňovat, je podnětné, ale měli bychom k němu přistupovat s kritickým náhledem.

Volba vhodných metodologických přístupů by měla usnadnit výzkum. Efektivita využití metodologie je rovněž závislá na zkoumaném objektu. Mezislovanské výpůjčky patří k složitým a náročným výzkumným objektům, které jsou často slabě rozpoznatelné a těžce prokazatelné. Uvedená kritéria proto nejsou postačující sama o sobě, „teprve jejich komplexní uplatnění zajistí spolehlivost výkladu o přejetí jinოსlovanského slova“⁴². Pokud budou bohemismy zkoumány s přihlédnutím ke všem kritériím, mohli bychom očekávat relevantní výsledky.

35 Elektronický slovník staré češtiny. *Vokabulář webový*: Verze 0.4.2. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český. [online]. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>. [cit. 20.02.2023].

36 *Slstp*, t. 2, s. 542.

37 *HSBM*, vyp. 6, s. 271.

38 *Slovník staroukrajinských jazyků XVI – peršoji poloviny XVII st.* L'viv: Ін-т українознавства НАН України, 1994–2017, vyp. 6, s. 204.

39 *SRJ 11–17*, vyp. 4, s. 18.

40 *Historický slovník slovenského jazyka*. [online]. Dostupné z: <https://slovník.juls.savba.sk>. [cit. 20.02.2023].

41 RECZEK, J.: *Bohemizmy leksykalne w języku polskim do końca XV wieku*. Wrocław: Zakł. Narodowy im. Ossolińskich; Wydaw. PAN, 1968, s. 16: „najmniej pewne“.

42 NĚMEC, I.: Kritéria jinოსlovanského původu slov v slovanské etymologii. *Slavia*, roč. 48, 1979, s. 331.

Bibliografie:

- ALEKSEJEV, A. A.: *Pesn' pesnej v drevnej slavjano-russkoj pis'mennosti*. SPb.: D. Bulanin, 2002, 237 s. ISBN 5-86007-275-9.
- ALEKSJAJEVIČ, H. V.: *Bahemizmy, zapazyčanyja praz pol'skaje pasrèdnicтва, u stara-belaruskaj move: fanetyčny aspekt*. *Belaruskaja línhvistyka*, 2018, vyp. 80, s. 111–123. ISSN 0320-7552.
- ALEKSJAJEVIČ, H. V.: *Čěškaja moŭnaja tradyčyja ŭ Belarusi na inšaslavjanskim fone: starabelaruskì peryjad: dys. ... kand. filal. navuk*. Minsk, 2020, 268 l.
- ANIČĚNKA, U. V.: *Sloŭnik movy Skaryny*. Minsk: Vyšějšaja škola, Navuka i tèchnika, 1977–1994. ISBN 5343014844.
- BASAJ, M., SIATKOWSKI, J.: *Bohemizmy w języcu polskim: słownik*. Warszawa: Wydaw. Polonistyki Uniw. Warszawskiego, 2006, 501 s. ISBN 83-921714-8-9.
- BĚLIČ, J., KAMIŠ, A., KUČERA, K.: *Malý staročeský slovník*. Praha: Státní ped. nakl., 1979, 708 s.
- BERNŠTEJN, S. B.: *Sravnitel'naja grammatika slavjanskich jazykov*. Moskva: Izd-vo Mosk. un-ta, Nauka, 2005, 352 s. ISBN 5-211-06130-6.
- BRÜCKNER, A., LEHR-SPLAWIŃSKI, T.: *Zarys dziejów literatur i języków literackich słowiańskich*. Lwów: K. S. Jakubowski, 1929, VIII, 206 s.
- BULACHOVSKIJ, L. A.: *K istorii vzaimootnošenij slavjanskich literaturnych jazykov*. *Izv. Akad. nauk SSSR*, 1951, t. 10, vyp. 1, s. 37–49. ISSN 0002-3388.
- CZARNECKI, T.: *Pośrednictwo czeskie w staropolskich pożyczkach z niemieckiego*. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*. Warszawa, 1970, t. 9, s. 37–44. ISSN 2392-2435.
- Elektronický slovník staré češtiny. *Vokabulář webový*: Verze 0.4.2. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český. [online]. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>. [cit. 20.02.2023].
- HAVRÁNEK, B.: *Expanse spisovné češtiny od 14. do 16. století*. In: *Co daly naše země Evropě a lidstvu*. 3. vyd. Praha: Evropský literární klub, 1998. Část 1: Od slovanských věrozvěstů k národnímu obrození, s. 103–116. ISBN 80-238-3413-4.
- Historický slovník slovenského jazyka*. [online]. Dostupné z: <https://slovník.juls.savba.sk>. [cit. 20.02.2023].
- Historyčny sloŭnik belaruskaj movy*. Minsk: Navuka i tèchnika, 1982–2017. ISBN 978-985-08-2023-5.
- GEBAUER, J.: *Slovník staročeský*. Praha: Academia, 1970.
- NĚMEC, I.: *Kritéria jinoslovanského původu slov v slovanské etymologii*. *Slavia*, roč. 48, 1979, s. 329–331. ISSN 0037-6736
- NEWERKLA, S. M.: *Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2011, 780 s. ISBN 363151753X.

- RECZEK, J.: *Bohemizmy leksykalne w języku polskim do końca XV wieku*. Wrocław: Zakł. Narodowy im. Ossolińskich; Wydaw. PAN, 1968, 160 s.
- SIATKOWSKI, J.: *Bohemizmy fonetyczne w języku polskim*, cz. I–II. [online]. Dostupné z: <http://dorroj-hjp.home.amu.edu.pl/teksty/Siat2.pdf>. [cit. 20.02.2023].
- SIATKOWSKI, J.: *Czesko-polskie kontakty językowe*. Warszawa: Energeia, 1996, 272 s. ISBN 83-85118-41-1.
- SIECZKOWSKI, A.: Próba klasyfikacji bohemizmów spotykanych w języku polskim. *Slavia Occidentalis*, 1960, t. 20, № 2, s. 139–147. ISSN 0081-0002.
- Słownik staropolski*. Wrocław: Ossolineum; Warszawa: Wydaw. PAN, 1953–2002. ISBN 8385579095.
- Slovar' ruskogo jazyka XI–XVII vv*. Moskva: Nauka, 1975–.
- Slovnyk staroukrajins'koji movy XIV–XV st*. Kyjiv: Nauk. dumka, 1977–1978.
- Slovnyk staroukrajins'koji movy XVI – peršoji polovyny XVII st*. L'viv: Ін-т українознавства NAN України, 1994–2017. ISBN 9660227051.
- Staročeský slovník*. Praha: Academia, 1968–2008. ISBN 9788020005328.
- ŠENKER, A.: Glavnyje puti leksičeskich zaimstvovanij v slavjanskich jazykach (na materialach češského, pol'skogo i vostočnoslavjanskich jazykov). In: *American Contributions to the Ninth International Congress of Slavists*. Kiev, Sept. 1983. Columbus, Ohio, 1983, vol. 1, p. 255–267. ISBN 0893571121.
- VERKHOLANTSEV, J.: *Ruthenica Bohemica: Ruthenian Translations from Czech in the Grand Duchy of Lithuanian and Poland*. Wien; Berlin: Lit. Verlag, 2008, 215 p. ISBN 3825804658.
- ZOLTAN, A.: *Interoslavica. Issledovanija po mežslavjanskim jazykovym i kul'turnym kontaktam*. Moskva: INDRIK, 2014, 224 s. ISBN 978-5-91674-278-9.

About the author

Hanna Aleksiajevich

Masaryk University, Faculty of Arts, Department of Slavonic Studies, Brno, Czechia
 The Center for the Belarusian Culture, Language and Literature Researches of National Academy of Sciences of Belarus, The Yakub Kolas Institute of Linguistics, Department of the Slavic Studies and Language Theory, Minsk, Republic of Belarus
hanaaleks@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2950-9890>

Toto dílo lze užit v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-SA 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.